

УДК 159.923

Барінова Л. Я.,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри диференціальної
та спеціальної психології,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
E-mail: barilina21@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження психологічної компетентності військового психолога. Сучасний стан розвитку військової психології потребує інноваційних підходів у дослідженні особистості не тільки військовослужбовців, але й військових психологів, які виконують важливу соціальну і професійну функцію. Показано, що психологічна компетентність відіграє важливу роль у професійному становленні та ефективності практичної роботи військових психологів з особовим складом у військових підрозділах, у різних ситуаціях виконання бойових та службових завдань. Психологічно компетентний військовий психолог завдяки своїм особистісним і професійним навичкам здатний знижувати ризик потрапляння себе та військовослужбовців до проблемних ситуацій, але у випадку, якщо вони виникають, активізувати дії для їхнього подолання. Надане авторське визначення психологічної компетентності військового психолога, яка розглядається як особистісна риса, цілісний конструкт, що характеризує здатність суб'єкта мінімізувати гостроту і частоту виникнення проблемних ситуацій, в які потрапляє суб'єкт, та максимізувати активність дій з організації життя, спрямованих на подолання цих ситуацій. Операціоналізація шуканого конструкту дозволила стверджувати, що психологічна компетентність військового психолога є комплексною особистісною рисою, яка складається з чотирьох компонентів: психологічної компетентності у внутрішньосімейних стосунках, професійній діяльності, у матеріально-соціальній, валеологічній сферах. Серед формально-динамічних якостей швидкість і ергічність нервової системи військових психологів виступають підґрунтям для формування психологічної компетентності, тоді як емоційність, навпаки, виступає у якості негативної передумови для розвитку цього конструкту. Показано,

що психологічна компетентність як чинник професійного становлення військового психолога сприяє формуванню установок, емпатії та проникаючій здібності в емпатії, проте деякою мірою знижує роль емоційного каналу в емпатії.

Ключові слова: психологічна компетентність, військовий психолог, проблемна ситуація, активність, емпатія, ідентифікація, формально-динамічні властивості.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-політичні зміни, що відбуваються в Україні, висувають необхідність інноваційного розуміння особистості військового психолога і виокремлення нових, універсальних феноменів, що підвищують ефективність його діяльності, до яких ми відносимо психологічну компетентність. Аналіз наукових першоджерел, наш досвід практичної роботи та емпіричні напрацювання довели, що дослідження психологічної компетентності військового психолога у вітчизняній психологічній науці майже відсутні. Психологічна компетентність військового психолога відіграє важливу роль у його професійному становленні та ефективності практичної роботи з військовослужбовцями у військових підрозділах, у різних ситуаціях виконання бойових та службових завдань.

Теоретичні засади, з яких виходить автор при організації дослідження. Аналіз літератури доводить складність, багатовимірність і неоднозначність трактування як самого поняття «психологічна компетентність», так і заснованого на ньому підходу до розуміння структури особистості сучасного військового психолога та підвищення ефективності його професійної діяльності. В соціальному плані компетентність можна розглядати як здатність оптимально використовувати власні індивідуальні характеристики для конструктивної взаємодії зі світом. У цьому сенсі цікавим є трактування компетентності, запропоноване Дж. Равеном: компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі, вона містить вузькоспеціальні знання, специфічні предметні навички, способи мислення, і розуміння відповідальності за свої дії [4]. І. О. Зимня виокремлює основні компетенції, які можуть характеризувати загальну психологічну компетентність особистості: а) готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект); б) володіння знанням змісту компетентності (когнітивний аспект); в) досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект); г) ставлення до змісту компетентності і об'єкту її застосування (ціннісно-смысловий аспект); д) емоційно-вольова регуляція процесу

і результату прояву. Ці компетенції виявляються в поведінці, діяльності людини, поступово стають її особистісними якостями, властивостями [2].

Незважаючи на суттєве значення проблеми компетентності в психологічній науці, сам термін «психологічна компетентність» помічений лише в дослідженнях Ж. Г. Гараніної, яку вона розглядає як центральне утворення в структурі професійно важливих якостей особистості [цит. за 1].

Психологічна компетентність сучасного військового психолога виявляється, на нашу думку, у балансі між гостротою проблемної ситуації та активністю дій з організації життя. Психологічно компетентний військовий психолог завдяки своїм особистісним і професійним навичкам здатний знижувати ризик потрапляння себе та військовослужбовців до проблемних ситуацій, але у випадку, якщо вони виникають, активізувати дії для їхнього подолання. Отже, нами надається власне визначення психологічної компетентності військового психолога: це особистісна риса, яка характеризує здатність мінімізувати гостроту і частоту виникнення проблемних ситуацій, в які потрапляє суб'єкт, та максимізувати активність дій з організації життя, спрямованих на подолання цих ситуацій.

Мета статті: аналіз результатів емпіричного дослідження цілісного конструкту психологічної компетентності військового психолога.

Методи дослідження. Психодіагностичне тестування психологічної компетентності військового психолога передбачало використання опитувальника Є. П. Колесникова «Дії з організації життя»; методики В. В. Бойка «Діагностика рівня емпатії» та опитувальника формально-динамічних властивостей індивідуальності В. М. Русалова. Дослідження проводилося під час зборів психологів на базі військової частини 3012 Південного оперативно-територіального об'єднання; на базі Одеської національної морської академії (спеціальність «Виховна та соціально-психологічна робота на кораблях») та кафедри військової підготовки офіцерів запасу Військової академії (м. Одеса). Всього у дослідженні прийняли участь 150 осіб у віці 20–35 років.

Опис результатів та їх обговорення. Під проблемними ситуаціями ми, услід за Є. П. Колесниковим, у контексті нашого дослідження розуміємо ситуації, пов'язані з виникненням певних життєвих труднощів [3]. Під діями військового психолога, що організують життя – активність, яка виникає в процесі знаходження суб'єктом проблемних ситуацій, спрямованих на їх подолання, яке з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється згідно із принципом максимальної ефективності, і з боку внутрішньої психічної діяльності – згідно із принципом максимального втілення сенсу життя [3].

Оскільки психологічна компетентність військового психолога припускає максимізацію активності його дій з організації життя та мінімізацію ризику потрапляння до проблемних ситуацій, то формально (у вигляді математичного рівняння) визначення цього поняття має виглядати наступним чином:

{Психологічна компетентність військового психолога} = {Дії з організації життя} – {Проблемність ситуації}.

Ми припускаємо, що психологічна компетентність військового психолога може розглядатися, як в окремих сферах життя, так і комплексно, як інтегральний конструкт у структурі його особистості. Отже, нами була сконструйована теоретична модель психологічно компетентного військового психолога як баланс між сприйманням проблемності ситуації, пов'язаної з виникненням певних життєвих та професійних труднощів, та дій з організації життя в цих ситуаціях.

Аналіз результатів показав, що найактивніше військові психологи організують життя в проблемних ситуаціях матеріально-соціальної сфери та професійної діяльності, найменш активно – у валеологічній сфері, а найгострішими для них були ситуації, пов'язані з їхнім матеріальним і соціальним статусом, відповідно і дії з організації життя у цій сфері були найінтенсивнішими. Найбільший розкид значень спостерігається стосовно внутрішньосімейних стосунків військових психологів: у вибірці представлені як ті суб'єкти, що дуже активно вирішують проблемні ситуації, пов'язані зі стосунками із найближчим колом осіб, так і ті, для яких властиве пасивне реагування. Найбільшу гомогенність вибірка військових психологів виявила за параметром активності дій з організації життя у сфері професійної діяльності.

На наступному етапі згідно з формулою, наведеною вище, нами були розраховані показники психологічної компетентності військових психологів у визначених чотирьох сферах. Нами було розраховано чотири часткових показники психологічної компетентності військових психологів: психологічна компетентність у внутрішньосімейних стосунках, у матеріально-соціальній та валеологічній сферах та психологічна компетентність у професійній діяльності.

За допомогою моделювання структурними рівняннями ми побудували шляхову діаграму, яка описує внесок кожного з часткових показників психологічної компетентності у інтегральний показник психологічної компетентності військового психолога (рис. 1).

Ми надали перевагу методу моделювання структурними рівняннями, оскільки він є кращим для верифікації моделей, а шляховий аналіз моделює структурні відношення між спостережуваними змінними.

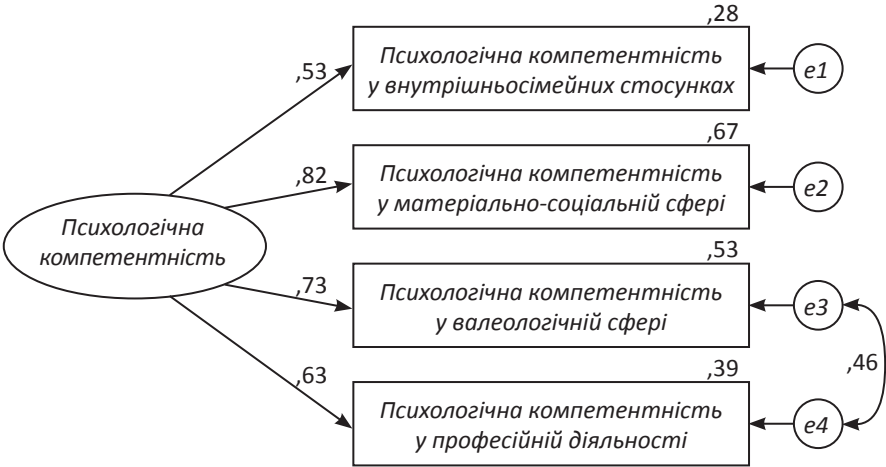

Рис. 1. Структура конструкту психологічної компетентності військового психолога

Структура шуканого конструкту містить один латентний чинник (психологічну компетентність), який оцінюється чотирма спостережуваними змінними (психологічною компетентністю у внутрішньосімейних стосунках, матеріально-соціальной та валеологічній сферах і у професійній діяльності).

Внутрішня узгодженість відповідає ступеню, у якому елементи цілісного конструкту психологічної компетентності, включені до неї за попередніми міркуваннями, дійсно проявляють сумісну мінливість на емпіричному рівні аналізу. Є досить неоднозначним результатом те, що серед позитивних коефіцієнтів кореляції є негативний зв'язок між психологічною компетентністю у валеологічній сфері та у професійній діяльності. Ми припускаємо, що виконання військовим психологом своїх професійних обов'язків відповідає зростанню проблемності у сфері здоров'я: не протективний, а небажаний вплив на валеологічну сферу психологічної компетентності у професійній сфері ми пов'язуємо із високою емоційною насиченістю, стресогенністю професійної діяльності військового психолога.

Для підвищення рівня відповідності емпіричним даним в цю модель було введено додаткову кореляцію між залишковими дисперсіями. У підсумку вона характеризувалась дуже високими індексами відповідності ($\chi^2/df=0,157$; RMSEA=0,000; SRMR=0,009; GFI=0,999; IFI=1,000; CFI=1,000), що вказує на адекватність моделі щодо емпіричних даних.

Отже, нами було успішно операціоналізовано конструкт психологічної компетентності військового психолога, який має чотирьохкомпонентну структуру та підтверджено внесок в цей інтегральний показник

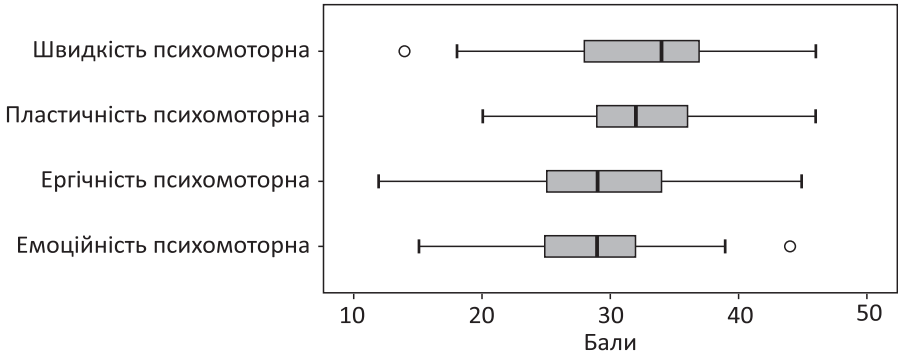

Рис. 2. Описові статистики показників формально-динамічних особливостей психомоторної сфери майбутніх фахівців психологів («коробковий» графік)

кожного з компонентів. Виходячи зі шляхової діаграми та розрахованих регресійних коефіцієнтів наводимо формулу, за якою можливо розрахувати інтегральний показник психологічної компетентності військового психолога. Він дорівнював сумі добутків значень кожного часткового показника та їх вагових коефіцієнтів:

$$\{\text{Психологічна компетентність військового психолога}\} = \{\text{Психологічна компетентність у внутрішньосімейних стосунках}\} * 0,53 + \{\text{Психологічна компетентність у матеріально-соціальній сфері}\} * 0,82 + \{\text{Психологічна компетентність у валеологічній сфері}\} * 0,73 + \{\text{Психологічна компетентність у професійній діяльності}\} * 0,63.$$

Далі параметри психологічної компетентності військових психологів за допомогою кореляційного аналізу порівнювались із їхніми індивідуально-психологічними характеристиками, а саме з психодинамічними та типологічними характеристиками, а також з рівнем емпатії. Додатково для цих параметрів розраховувались описові статистики. Виявлено, що військовим психологам притаманні: підвищена гнучкість при переключенні з одних форм рухової активності на інші, підвищене прагнення до різноманітних способів фізичної діяльності, а також пришвидшений темп психомоторної поведінки, що виявляється у різних видах рухової активності.

Аналіз описових статистик для показників формально-динамічних особливостей психомоторної сфери військових психологів, наведених у вигляді коробкового графіку (рис. 2) показує, що параметром, за яким найсильніше варіює вибірка, є психомоторна ергічність. Найбільш гомогенною вибірка була за показником психомоторної пластичності. Розрахунок парних кореляцій між параметрами формально-динамічних особливостей психомоторної сфери військових психологів та їхньою

психологічною компетентністю і її компонентами показав, що статистично значущими коефіцієнтами кореляціями є наступні.

Психомоторна ергічність позитивно пов'язана із психологічною компетентністю у сфері внутрішньосімейних стосунків ($r = 0,368$; $p = 0,000$), психологічною компетентністю у сфері здоров'я ($r = 0,236$; $p = 0,015$) та інтегральним показником психологічної компетентності ($r = 0,231$; $p = 0,017$). У свою чергу, психомоторна емоційність виявила негативні кореляції, як з компонентами психологічної компетентності – у матеріально-соціальній сфері ($r = -0,464$; $p = 0,000$), у валеологічній сфері ($r = -0,343$; $p = 0,000$), у професійній діяльності ($r = -0,279$; $p = 0,004$) тощо, так і з інтегральним показником психологічної компетентності ($r = -0,415$; $p = 0,000$). Отже, можна зробити висновок, що психомоторна ергічність сприяє формуванню психологічної компетентності військових психологів, тоді як психомоторна емоційність, навпаки, є передумовою для низької психологічної компетентності.

Аналіз описових статистик, розрахованих для показників формально-динамічних особливостей інтелектуальної сфери військових психологів, виявив, що для них при здійсненні інтелектуальної діяльності властиві підвищена швидкість розумових процесів та емоційне реагування на успіхи та невдачі в цій діяльності.

Рисунок 3 показує, що за показниками інтелектуальної швидкості і емоційності вибірка військових психологів є найбільш гетерогенною, тоді найменша варіативність спостерігається за показниками інтелектуальної ергічності та пластичності.

Як показують значення коефіцієнтів кореляції між компонентами психологічної компетентності військових психологів та особливостями динаміки їхньої інтелектуальної сфери статистично значущими були наступні взаємозв'язки. Позитивними значеннями характеризувались коефіцієнти кореляції між інтелектуальною ергічністю, з одного боку, та психологічною компетентністю у професійній діяльності ($r = 0,511$; $p = 0,000$) та інтегральним показником психологічної компетентності ($r = 0,289$; $p = 0,003$) – з іншого. Інтелектуальна швидкість військових психологів також виявила позитивні коефіцієнти кореляції з компонентами психологічної компетентності – у внутрішньосімейних стосунках ($r = 0,200$; $p = 0,040$) та професійній діяльності ($r = 0,342$; $p = 0,000$), а також з інтегральним показником ($r = 0,270$; $p = 0,005$). Між інтелектуальною емоційністю та компонентами психологічної компетентності військових психологів взаємозв'язки були негативні. Від'ємні та статистично значущі коефіцієнти кореляції виявлені для психологічної компетентності у матеріально-соціальній ($r = 0,270$; $p = 0,005$), валеологічній сферах ($r = 0,270$; $p = 0,005$) та для інтегрального показника

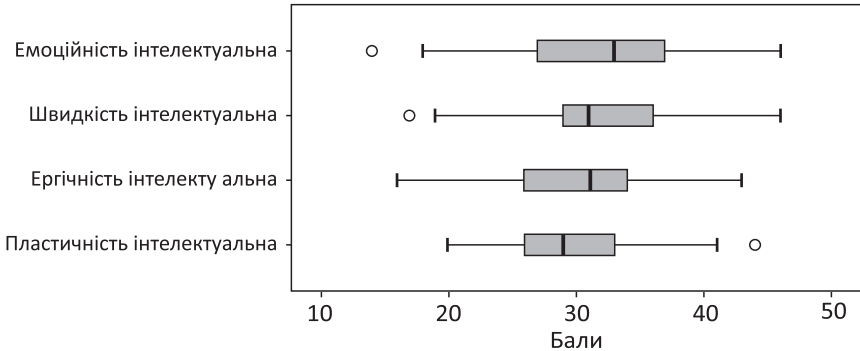

Рис. 3. Описові статистики показників формально-динамічних особливостей інтелектуальної сфери військових психологів («коробковий» графік)

($r = 0,270$; $p = 0,005$). Відповідно, можна стверджувати, що психологічна компетентність військових психологів базується на інтелектуальній ергічності та швидкості, тоді як вплив інтелектуальної емоційності на вказаний конструкт є негативним.

Описові статистики, розраховані для показників формально-динамічних особливостей комунікативної сфери військових психологів показали, що вони характеризуються легким і плавним мовленням, швидкою вербалізацією, високою швидкістю мовленевої активності. Кореляційний аналіз зв'язків між компонентами психологічної компетентності військових психологів та особливостями динаміки їхньої комунікативної сфери виявив низку статистично значущих коефіцієнтів кореляції. Позитивним був коефіцієнт кореляції між комунікативною швидкістю та психологічною компетентністю у професійній діяльності ($r = 0,290$; $p = 0,003$). Негативними значеннями характеризувались коефіцієнти кореляції між комунікативною емоційністю і психологічною компетентністю у матеріально-соціальної сфері ($r = -0,565$; $p = 0,000$) у валеологічній сфері ($r = -0,413$; $p = 0,000$) у професійній діяльності ($r = -0,435$; $p = 0,000$) та інтегральним показником ($r = -0,549$; $p = 0,000$). Отже, результати дослідження показують, що комунікативна емоційність є передумовою низького рівня психологічної компетентності, тоді як комунікативна швидкість – високого.

Реалізацію психологічної компетентності військових психологів ми розглядали в контексті сформованості такої професійно важливої якості як емпатія. Описові статистики, розраховані для показників емпатії військових психологів, показали, що найбільш виразним каналом емпатії для них є раціональний, найменш розвинутий – інтуїтивний канал. Серед чинників модерації найбільш виразними у нашого контингенту є

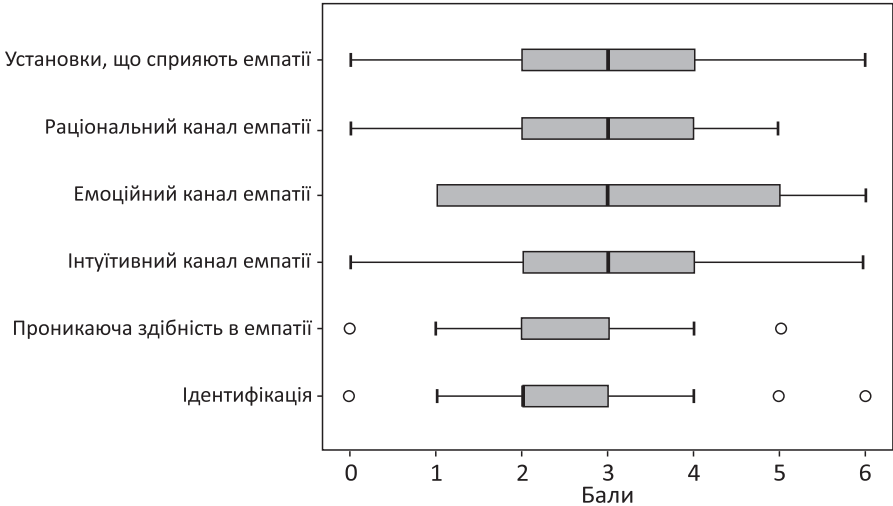

Рис. 4. Описові статистики показників емпатії майбутніх фахівців психологів («коробковий» графік)

установки, що сприяють емпатії, і які, відповідно, полегшують дію всіх названих вище емпатійних каналів. Всі емпатійні канали діють активніше та надійніше, якщо немає перешкод з боку установок. Найменш виразним є параметр ідентифікації, за яким військові психологи відрізняються один від одного, тоді як за шкалою «Проникаюча здатність до емпатії» вони найоднорідніші. Все сказане вище демонструють описові статистики, наведені на рис. 4 у вигляді коробкового графіку.

Кореляційний аналіз показав, що ряд показників методики В. В. Бойка «Діагностика рівнів емпатії» статистично значуще корелює з параметрами психологічної компетентності військових психологів. Так, установки, що сприяють емпатії, виявили додатні коефіцієнти кореляції із психологічною компетентністю у внутрішньосімейних стосунках ($r = 0,236$; $p = 0,015$) та психологічною компетентністю у професійній діяльності ($r = 0,193$; $p = 0,047$). Проникаюча здатність до емпатії також виявила позитивні кореляції з компонентами психологічної компетентності, зокрема із психологічною компетентністю у внутрішньосімейних стосунках ($r = 0,267$; $p = 0,006$), психологічною компетентністю у професійній діяльності ($r = 0,375$; $p = 0,000$) та інтегральним показником психологічної компетентності ($r = 0,273$; $p = 0,005$). Емоційний канал емпатії виявив негативні кореляційні зв'язки із психологічною компетентністю у матеріально-соціальной сфері ($r = -0,333$; $p = 0,000$) та психологічною компетентністю у валеологічній сфері ($r = 0,290$; $p = 0,003$).

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що інтегральний конструкт психологічної компетентності військового психолога операціоналізується як баланс між сприйманням проблемності ситуації, пов'язаної з виникненням певних життєвих труднощів, та дій з організації життя у цих ситуаціях. Психологічна компетентність військового психолога є комплексною особистісною рисою, яка складається з чотирьох компонентів: психологічної компетентності у внутрішньосімейних стосунках, психологічної компетентності у матеріально-соціальній сфері, психологічної компетентності у валеологічній сфері та психологічної компетентності у професійній діяльності. Серед формально-динамічних якостей швидкість і ергічність нервової системи військових психологів виступають підґрунтям для формування психологічної компетентності, тоді як емоційність, навпаки, виступає негативною передумовою для розвитку цього конструкту. Психологічна компетентність є чинником професійного становлення військового психолога, адже вона сприяє формуванню установок, що є умовами вияву емпатії та проникаючої здатності до емпатії, проте деякою мірою знижуючи роль емоційного каналу в емпатії.

Перспективи подальших досліджень психологічної компетентності військових психологів передбачають розробку спеціальної тренінгової програми щодо розвитку даного конструкту і підвищення професійної ефективності.

Список використаних джерел

1. Барінова Л. Я. Особливості долання особистістю проблемних ситуацій як передумови розвитку психологічної компетентності / Л. Я. Барінова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2017. – № 3 (44). – С. 43–52.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 67–79.
3. Колесніков Є. П. Психологія дії, що організує життя: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 «загальна психологія, історія психології» / Є. П. Колесніков; ОНУ імені І. І. Мечникова, 2003. – 20 с.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М.: Наука, 2002. – 278 с.

Reference transliterated

1. Barinova L. Ja. Osoblyvosti dolannja osobystistju problemnyh sytuacij jak peredumovy rozvytku psyhologichnoi' kompetentnosti / L. Ja. Barinova // Teoretychni i prykladni problemy psyhologiji'. – 2017. – № 3 (44). – S. 43–52.
2. Zimnjaja I. A. Kljuचेvye kompetencii – novaja paradigma rezul'tata obrazovanija / I. A. Zimnjaja // Vyssee obrazovanie segodnja. – 2003. – № 5. – S. 67–79.

3. Kolesnikov Je. P. Psihologija dii', shho organizuje zhyttja: Avtoref. dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.01 «zagal'na psihologija, istorija psihologii' / Je. P. Kolesnikov; ONU imeni I. I. Mechnykova, 2003. – 20 s.

4. Raven Dzh. Kompetentnost' v sovremennom obshchestve. Vyjavlenie, razvitie i rpealizacija /Dzh. Raven. – M.: Nauka, 2002. – 278 s.

A b s t r a c t

Barinova L. Ya.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),

Associate Professor (docent),

Department of Differential

and Special Psychology

Odessa I. I. Mechnikov National University

E-mail: barilina21@gmail.com

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF PERSONALITY OF A MILITARY PSYCHOLOGIST

The article analyzes the results of an empirical research on psychological competence of military psychologists. The current state of military psychology requires innovative approaches to studies of personalities of not only military personnel, but also military psychologists, who perform an important social and professional function. The article shows that psychological competence plays an important role in professional development and practical work effectiveness of military psychologists counselling military personnel in various situations of combat and service task execution. A psychologically competent military psychologist, due to his/her personal and professional skills, is able to reduce risks to be caught up in a trouble situation for him/herself and his/her service members, and if such a situation arises, to propose intensive actions to overcome them. The author's definition of a military psychologist's psychological competence, considered as a personality trait, is: this competence is a holistic construct characterizing an individual's ability to minimize problem situation severity and frequency of their occurrence for this individual and to maximize active actions aimed at life organization and such situation overcoming. The operationalization of the desired construct have lead the author to the conclusion that a military psychologist's psychological competence is a complex personal trait consisting of four components: psychological competence in the family relations, in professional work, in the material and social area, and in the area

of values. As for formal-dynamic qualities, speed and agility of a military psychologist's nervous system serve as the basis for psychological competence formation; and on the contrary, high emotionality acts as a negative precondition for this construct development. The performed research has shown that psychological competence as a factor of military psychologist's professional formation promotes formation of attitudes, empathy and a see-through capability of empathy, but somewhat reduces the empathy role as an emotional channel.

Key words: *psychological competence, military psychologist, problematic situation, activity, empathy, identification, formal-dynamic qualities.*

Отримано – 12 січня 2019

Рецензовано – 16 січня 2019

Прийнято – 21 січня 2019

Received – January 12, 2019

Revision – January 16, 2019

Accepted – January 21, 2019